

РОЛЯТА НА КРИМИНОГЕННАТА СИТУАЦИЯ В ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНИЯ МЕХАНИЗЪМ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО

*Доц. д-р Галина Ковачева
ВСУ „Черноризец Храбър”,
Юридически факултет, катедра „Правни науки”*

THE ROLE OF THE CRIMINOGENIC SITUATION IN THE CAUSAL MECHANISM OF THE CRIME

*Assoc. Prof. Galina Kovacheva, PhD
Chernorizets Hrabar Varna Free University, Faculty of Law,
Department of Legal Sciences*

Резюме: Настоящият доклад изследва ролята на криминогенната ситуация в причинно-следствения механизъм като условие, обуславящо извършването на престъплението. Приведени са примери от изследването на криминогенните ситуации при някои видове конвенционални престъпления. Обосновано е схващането, че не толкова съотношението ситуация – личност, а проучването на съдържанието на криминогенната ситуация и възможностите за превантивно въздействие, са от значение в изследователския процес.

Ключови думи: *криминогенна ситуация, причинно-следствен механизъм, престъпление*

Abstract: The current report examines the role of criminogenic situation in the causal mechanism as a condition determining the crime commission. *Examples from the study of criminogenic situations in some types of conventional crimes are given to show this connection.* The notion is motivated that not so much situation-personality correlation, but the study of the content of the criminogenic situation and the possibilities for preventive impact, are important in the research process.

Keywords: *criminogenic situation, causal mechanism, crime*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2021.191>

Въведение

Криминогенната ситуация е съвкупност от обективни обстоятелства в живота на човека, пораждащи извършването на престъпление посредством създаване на благоприятни възможности и поража-

дане на криминални мотивации. Нейното изучаване е възможно като елемент от причинно-следствения механизъм на престъплението.

В криминологичната теория за причинността причините на престъплението представляват системи, които взаимодействат, а причинността се изследва като процес, протичащ във времето и пространството. В посочените системи се разграничават причините (причиняването) и условията (обуславяването). Причинността е такъв вид детерминация, която се състои в генетическа, продуцираща връзка на едно явление (причина) с друго явление (следствие). Проявлението на следствието е резултат от взаимодействието на причините и условията (Кузнецова 1984). В този смисъл Б. Панев отнася условията, свързани със ситуацията, пораждаща престъплението, към цялостния комплекс от причини и условия (Панев 1993).

В теорията се приема, че криминогенната ситуация предшества престъплението и го съпътства. Функционалната ѝ роля в механизма на престъпното поведение се състои в това, че тя, съществувайки самостоятелно, един вид пуска в действие, предизвиква криминогенната мотивация на престъпника (Старков 2012).

Изложение

Криминогенната ситуация по своето съдържание представлява една динамична съвкупност от условия, създаващи възможности и мотивиращи престъпното поведение. Независимо как ще бъдат дефинирани тези условия, като „съпътстващи”, „необходими” или „достатъчни”, те позволяват проявлението на причините посредством взаимодействието на личността със ситуацията.

Взаимодействието между условията и причините протича по типа на детерминацията на миналото и детерминацията на настоящето. В зависимост от това Н. Кузнецова, цитирайки М. Парнюк, посочва двете групи на условията: „1) условия за възникване (формиране) на причините и 2) условия за осигуряване на резултатния процес на причиняване” (Кузнецова 1984). От тази гледна точка криминогенната ситуация, като съвкупност от условия, може да бъде причислена към втората група – условия, осигуряващи резултатния процес на причиняване. Казано по друг начин, това са тези условия, които способстват извършването на престъплението чрез осигуряване на възможността за проявление на неговите причини.

От психологическа гледна точка престъплението, като всяко друго човешко действие, е обусловено от относителното влияние на външните, ограничаващи фактори и различните нива на волеви, съзнателно насочени решения и избори (McGuire 2004). По този начин може да бъде представена триадата: ситуация - личност - престъпление. При нея престъплението се явява резултат от взаимодействието на образувалите се под въздействие на неблагоприятните жизнени условия негативни нравствено-психологически свойства на личността и външните обективни обстоятелства, образувачи криминогенната ситуация. Нещо повече, „лицето, което е вътрешно готово да извърши престъпление в резултат на спецификата на процеса на социализация, трябва първо да потърси или ако няма – да създаде „удобна“ ситуация за нарушаване на наказателноправната забрана” (Долгова 1981). Или както посочва Д. Шестаков, „обичайният престъпник търси подходяща ситуация за извършването на престъплението, а понякога и сам я създава” (Шестаков 2006). Изключенията от този механизъм трябва да се търсят само при престъпленията, които са извършени случайно, по непредпазливост. В този смисъл А. Ещанов приема, че „мястото на ситуацията в механизма на конкретното престъпно поведение винаги е свързано със стимулиране на реализацията в поведението на криминогенните свойства на личността. В ситуативните престъпления тя може да определи спонтанното възникване на мотива” (Ещанов 2008). В криминологията дори се приема, че съществуват ситуативни решения, тъй като „много от престъпленията са резултат на конкретната ситуация и на ситуативната психика на дееца” (Станков 2006). Обаче за криминално активните лица, предпочитачи престъпният начин на живот, спецификата се състои в това, че те съзнателно създават такива ситуации, които биха били най-благоприятни за извършването на престъпление” (Ещанов 2008).

Разглеждани от философска гледна точка, причината и следствието съществуват в определена взаимовръзка, поредица от сложни взаимодействия между редица обстоятелства. Мястото на криминогенната ситуация в тази причинно-следствена връзка може да се открие с оглед проявлението на специфичната причина. Ситуацията способства проявяването на тази причина, осигурява благоприятната среда, без която не би настъпило следствието (престъпление). Това е така, защото човек не се явява пасивен обект на външните въздействия, а съзнателно взема решение. Външните криминогенни обстоятелства

не водят до извършване на престъпление от всеки човек. Важна роля играе личността на правонарушителя.

Според някои автори ситуацията може да има решаващо значение, да влияе на настъпването на престъпния резултат и без каквито и да е съществени деформации на личността. Според други – ситуацията може да се разглежда единствено в качеството на обстоятелства, които могат да способстват за извършването на престъпление само при наличието на личностни деформации.

При изясняване на въпроса кое в мотивацията на престъпното поведение има по-голяма тежест В. Кудрявцев представя резултатите от редица изследвания, посветени на тази взаимовръзка. Според тях в 51,5% от случаите престъплението се явява резултат от съчетаването на ситуацията с отрицателните личностни фактори на престъпника. Авторът достига до два извода: „а) колкото по-сложна е проблемната ситуация, толкова по-вероятно е нарушаването на социалната норма; б) при разминаване между обективното съдържание на ситуацията и нейното субективно значение (смисъл) човек в по-голяма степен постъпва в съответствие със субективното значение, ръководейки се от привичните стереотипи за действие в такива условия” (Кудрявцев 2007).

Противно на посоченото, Д. Гибонс счита, че ситуационните фактори могат сами по себе си независимо да пораждат престъплението. Той приема, че мотивациите за определени престъпления могат да съществуват не в психологическата или социалната история на извършителя, а в криминогенните ситуации, в които хората се озовават (Gibbons 1971: 262-278).

Възгледът, че ситуативните обстоятелства могат да детерминират престъпното поведение, независимо от субективните фактори на личността, не може да бъде споделен. Да се приеме, че криминогенната ситуация е пряка причина на престъплението, без да се вземе под внимание процесът на мотивиране, породен от личностните фактори, означава да се обезсмисли вината като елемент на престъплението.

От позициите на поведенческия анализ интерес представлява подходът на личността към ситуацията като тип адаптация. С други думи, поведението на престъпника в криминогенната ситуация е определен вид адаптация към обективните условия, предоставяни от ситуацията. С. Курганов приема, че „престъплението притежава неадекватна адаптивна функция. В такава неадекватност на отразяването

на социалната среда по специфичен начин се проявяват причините и условията на престъпното поведение” (Курганов 2010). Тази теза не може да бъде споделена напълно поради спецификите на различните криминогенни ситуации. Така например, когато криминогенната ситуация съдържа такива елементи, които предпоставят извършване на престъпление по непредпазливост, би могло да се говори за неадекватна адаптация. Но при умишлените престъпления адаптацията към ситуацията не е обусловена от факторите на природната или обществената среда, а преди всичко от личностните характеристики. Извършителят на престъплението цели настъпването на престъпния резултат, отчитайки всички обстоятелства на ситуацията, а в определени случаи – дори сам създава обстоятелствата на ситуацията.

Съотношението личност-ситуация при извършването на престъпление може да се илюстрира и с някои изследвания, според които при користните престъпления личността преобладава над ситуацията (75% от наказателните дела), при насилствените също (71%), при непредпазливите престъпления личността преобладава в 26% от случаите, но за сметка на това се подчинява на ситуацията в 51% от случаите (Кудрявцев 1981). Подобна позиция заемат Б. Панев и Й. Айдаров, според които ролята на ситуацията при непредпазливите престъпления е по-голяма, отколкото при умишлените (Панев 1995; Айдаров 2010). Следователно има известно основание да се приеме, че разглежданото съотношение варира при различните видове престъпления.

За изясняване на взаимовръзката между личността и ситуацията могат да бъдат приведени като пример и резултатите от проведеното от автора на доклада изследване на криминогенните ситуации. То обхваща 1475 мотива към присъди по наказателни дела на районните и окръжните съдилища в портала за публикувани съдебни актове за периода 2016-2021 г. Проучени са криминогенните ситуации при 6 конвенционални престъпления: кражба, грабеж, измама, убийство, телесна повреда и изнасилване. Резултатите показват, че сред изследваните умишлени престъпления убийството е престъплението с най-висока степен на ситуационност – ситуацията оказва при извършването му в 77% от изследваната съвкупност. На второ място се нареждат телесните повреди (в 70% от всички изследвани случаи на това престъпление) и на трето място – грабежите (в 64% от случаите). Тук може да бъде направен изводът, че престъпленията против

личността и грабежите имат преимуществено ситуационен характер. Той се явява резултат от конфликтността във взаимоотношенията между престъпника и жертвата при убийствата и телесните повреди или съответно – от определянето от престъпника на времето и мястото като благоприятни за извършване на грабеж. Когато се изследва конфликтът във взаимоотношенията между престъпника и жертвата например изследването установява, че в 39% от случаите при умишлените убийства този конфликт е свързан с продължително взаимодействие между престъпника и жертвата, формирало готовността за извършване на престъплението, а в 35% от случаите – с конкретни действия, довели до ескалация на конфликтността непосредствено или за кратък период преди извършването на престъплението.

За разлика от тези видове престъпления, при кражбите, измамите и изнасилванията е възможно внимателно и дори продължително подбиране или създаване на благоприятната за престъплението ситуация. Доминиращо в мотивационния процес е създаването на такива ситуационни условия, които ще благоприятстват резултата. Те са свързани например с търсенето и намирането на информация за вещта, нейната стойност, местонахождение, достъпност, както и с последващата възможност за пласмент на т.нар. „черен пазар”. Тук са от значение: видимостта на вещта; предполагаемата и очаквана от престъпника ценност на вещта; нейната големина, като например при малките вещи се улеснява прикриването и пренасянето им от престъпника.

Представените данни водят до извода, че да се генерализират изводи относно доминиращото значение на личността или ситуацията като компонент от триадата на престъплението е непродуктивно. Съотношението, а оттам и тежестта на всеки от двата компонента в общия механизъм на престъпното поведение, ще зависи както от особеностите на криминогенната ситуация и личността, така и от вида на конкретното престъпление.

Както бе илюстрирано по-горе, в криминогенните ситуации при различните видове престъпления е различна ролята на ситуацията в причинно-следствения механизъм на престъпното поведение. Това изисква изучаване на ситуациите при различни престъпления и избор на конкретни мерки за превенция и контрол, съобразени със ситуационния анализ.

От друга страна, значението на личността, на личностните свой-

ства и качества на извършителите на престъпления има важно значение в причинно-следствения комплекс. Така например е установено, че ролята на ситуацията (в смисъл на значението ѝ за извършването на престъплението) намалява с нарастване на криминалния опит на човека, увеличаване на броя на престъпленията, извършени от него, както и на броя на осъжданията. Ето защо рецидивистите обикновено сами създават условия, благоприятни за извършването на престъплението.

Заключение

В заключение, криминогенната ситуация е важен елемент от причинно-следствения механизъм на престъплението. Нейното изучаване от гледна точка на етиологията на престъпността е перспективно. То има не само научно, но и практическо значение. При изследванията трябва не толкова да се изяснява въпросът дали е значима или не ролята на криминогенната ситуация в извършването на престъплението, а да се постави фокусът върху проучване на нейното съдържание и възможностите за въздействие върху това съдържание.

Използвана литература

1. Айдаров, Й. (2010). Криминология. София: Сиела.
Aidarov, I. (2020). Kriminologia. Sofia: Siela.
2. Долгова, А. (1981). Взаимодействие и причинность в системе научно-детерминистического подхода к изучению преступности. // Вопросы борьбы с преступностью, Москва: Юрид. лит., №35.
Dolgova, A. (1981). Vzaimodeistvie i prichinnost v sisteme nauchno-deterministicheskova podhoda k izucheniu prestupnosti. // Voprosi borbi s prestupnostiu. Moskva: Urid.lit.
3. Ещанов, А. (2008). Криминология (Общая часть). Учебное пособие. Астана: Институт законодательства Республики Казахстан.
Eshtanov, A. (2008). Kriminologia. (Obshtaia chast). Uchebnoe posobie. Astana: Institut zakonodatelstva Respubliki Kazahstan.
4. Кудрявцев, В. (2007). Борьба мотивов в преступном поведении. Москва: Норма.
Kudriavcev, V. (2007). Borba motivov v prestupnom povedenii. Moskva: Norma.

5. Курганов, С. (2010). Криминология: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности „Юриспруденция”. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право.

Kurganov, S. (2010). Kriminologia: uchebnoe posobie dlia studentov vuzov, obuchaushchisia po specialnosti “Iurisprudencia”. Moskva: IUNITI DANA: Zakon i pravo.

6. Механизм преступного поведения (под ред. В. Н. Кудрявцева). (1981). Москва: Наука.

Mehanizm prestupnovo povedenia (pod red. V.N. Kudriavceva). (1981). Moskva: Nauka.

7. Панев, Б. (1993). Криминология. Бургас: БСУ.

Panev, B. (1993). Kriminologia. Burgas: BSU.

8. Панев, Б. (1995). Криминология. Бургас: БСУ.

Panev, B. (1995). Kriminologia. Burgas: BSU.

9. Проблемы криминологической детерминации. (под ред. В. Н. Кудрявцева). (1984). Москва: Изд. Московского университета.

Problemi kriminologicheskoj determinacii (pod red. V.N. Kudriavceva). (1984). Moskva: Izd. Moskovskova universiteta.

10. Станков, Б. (2006). Личност и преступно поведение. Психология на престъплението: Избрани текстове. София: Албатрос.

Stankov, B. (2006). Lichnost i presupno povedenie. Psihologia na prestuplenieto: Izbrani tekstove. Sofia: Albatros.

11. Старков, О. (2012). Криминология: Общая, Особенная и Специальная части. СПб.: Юридический Центр Пресс.

Starkov, O. (2012). Kriminologia: Obshtiaia, Osobennaia i Specialnaia chasti. SPb: Iuridicheskii Centr Press.

12. Шестаков, Д. (2006). Криминология для вузов. СПб.: Юридический Центр Пресс.

Shestakov, D. (2006). Kriminologia dlia vuzov. 2-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. SPb.: Izd. Iuridicheskii Centr Press.

13. Gibbons, D. (1971). Observations on the Study of Crime Causation. // American Journal of Sociology, Vol. 77, №2.

14. McGuire, J. (2004). Understanding Psychology and Crime: Perspectives in Theory and Action. NY: Open University Press.

За контакти: доц. д-р Галина Ковачева
ВСУ „Черноризец Храбър”
galya.kovacheva@vfu.bg